

UVR VII -

USPEŠNO VKLJUČEVANJE ROMOV V VZGOJO IN IZOBRAŽEVANJE II

MEDKULTURNO IZOBRAŽEVANJE:

SPOZNAJMO ROME IN ODPRAVIMO PREDISODKE

Program z gradivom

Novo mesto, avgust 2012

Avtorica:

Maja Žunič Fabjančič

Izdajatelj: Razvojno izobraževalni center Novo mesto

Zanj: Marjeta Gašperšič

Novo mesto, avgust 2012

Opomba: Gradivo ni lektorirano.

Program je pripravil RIC Novo mesto v okviru projekta Uspešno vključevanje Romov v VIZ II. Pripravo programa je omogočilo sofinanciranje Evropskega socialnega sklada Evropske unije in Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport. Operacija se izvaja v okviru Operativnega programa razvoja človeških virov v obdobju od 2007 - 2013, razvojne prioritete »Enakost možnosti in spodbujanje socialne vključenosti«, prednostne usmeritve »Povečanje dostopnosti in enake možnosti v sistemu vzgoje in izobraževanja«. Vsebina publikacije v nobenem primeru ne odraža mnenja Evropske unije.

KAZALO

1 SPLOŠNI PODATKI.....	1
1.1 IME PROGRAMA.....	1
1.2 UTEMELJENOST PROGRAMA.....	1
1.3 CILJNA SKUPINA.....	2
1.4 TRAJANJE PROGRAMA.....	2
1.5 ORGANIZACIJA IZOBRAŽEVANJA.....	2
1.6 EVALVACIJA PROGRAMA.....	4
2. CILJI PROGRAMA IN STANDARDI ZNANJA.....	4
2.1 SPLOŠNI CILJI IZOBRAŽEVALNEGA PROGRAMA.....	4
2.2 OPERATIVNI CILJI IN STANDARDI ZNANJA.....	5
Gradivo.....	6
1. ZGODOVINA ROMOV.....	8
1.1 PRIHOD IN NASELITEV ROMOV V EVROPI.....	8
1.2 NASELITEV ROMOV V SLOVENIJI.....	9
1.3 IZVOR IMENA CIGAN IN ROM.....	13
1.4 ZGODOVINSKI VIDIK – POVZETEK.....	13
2. VARSTVO ROMSKE SKUPNOSTI: SLOVENIJA IN EVROPA.....	15
3. SOCIALNO-EKONOMSKI VIDIKI ŽIVLJENJA ROMSKE SKUPNOSTI.....	17
3.1 IZOBRAŽEVANJE.....	18
3.2 BIVALNE RAZMERE.....	19
3.3 ZAPOSLOVANJE.....	20
3.4 SKLEP.....	20
4. ODPRAVLJANJE STEREOTIPOV, PREDSDOKOV IN DISKRIMINACIJE.....	21
4.1 POMEMBNI POJMI.....	22
4.1.1 STEREOTIPI.....	22
4.1.2 PREDSDOKI.....	23
4.1.3 DISKRIMINACIJA.....	23
4.2 STEREOTIPI O ROMIH.....	24
4.2.1 STEREOTIP TUJCEV.....	24
4.2.2 STEREOTIP NOMADOV.....	25
4.2.3 STEREOTIP GLASBENIKOV.....	26

4.2.4 STEREOTIP LENUHOV	26
4.2.5 STEREOTIP ČISTOČE	28
4.2.6 STEREOTIP OTROK	28
4.3 VLOGA MEDIJEV PRI ŠIRJENJU STEREOTIPOV O ROMIH	29

1 SPLOŠNI PODATKI

1.1 IME PROGRAMA

Ime izobraževalnega programa je Medkulturno izobraževanje: Spoznajmo Rome in odpravimo predsodke. Program je napisan v okviru programa Odpravljanje stereotipov v okviru projekta UVRVIZ II ESS SM 156007 in je namenjen odraslim.

1.2 UTEMELJENOST PROGRAMA

Utemeljenost programa predstavljam v naslednjih točkah:

- Živimo v večkulturni, z migracijami prežeti globalni družbi, v kateri še vedno živi družbeno izključena skupina prebivalstva, ki je že stoletja odrinjena na rob družbe in zato onemogočena dosegati enako raven kakovosti življenja kot večinsko prebivalstvo.
- Številne opravljene raziskave ugotavljajo, da je vključenost romske skupnosti v širše družbeno okolje nezadovoljiva. Socialna izključenost romske skupnosti je posledica spleta različnih dejavnikov kot so: nezadovoljive bivanjske razmere, nizka stopnja izobrazbe, visoka stopnja brezposelnosti, slabe zdravstvene razmere, nenehna izpostavljenost diskriminaciji ipd.
- Eden izmed ključnih zaviralnih dejavnikov pri uspešnejšem vključevanju Romov v širšo skupnost je tudi neenaka obravnava na podlagi etnične pripadnosti oz. diskriminacija pripadnikov romske skupnosti pri dostopu do storitev, delovnih mest, v izobraževanju, pri zagotavljanju ustreznih bivalnih pogojev, zdravstvenih storitev ipd.
- Za izboljševanje položaja romske skupnosti je zato potreben program ozaveščanja in informiranja širše skupnosti, kot ključnega deležnika in to predvsem posameznikov in skupin, ki so v pogostem stiku z romsko skupnostjo. Program je namenjen odpravljanju stereotipov, predsodkov in posledično dejanj diskriminacije pri večinskem prebivalstvu.
- Program je namenjen odraslim, predvsem tistim, ki se pri svojem vsakdanjem delu srečujejo z romsko skupnostjo. Pri tem imamo v mislih predvsem pedagoške delavce zaposlene v osnovnih in srednjih šolah, v katere se vključujejo romski otroci in mlado-

stniki; javni uslužbenci v javnih zavodih in državnih institucijah ter drugi posamezniki in skupine, ki se predvsem preko svojega dela srečujejo s pripadniki romske skupnosti in težko prihajajo do informacij, ki ne bi bile obremenjene z negativno konotacijo o življenju in značilnostih pripadnikov romske skupnosti.

- Program z informacijami o zgodovinskem ozadju razvoja diskriminatornih praks in z informacijami o življenju Romov prispeva k razvoju pozitivnega odnosa do najbolj socialno izključene etnične skupine v Sloveniji – romske skupnosti.

1.3 CILJNA SKUPINA

Program je namenjen odraslim, predvsem tistim, ki se pri svojem vsakdanjem delu srečujejo z romsko skupnostjo. Pri tem imamo v mislih predvsem pedagoške delavce zaposlene v osnovnih in srednjih šolah, v katere se vključujejo romski otroci in mladostniki; javni uslužbenci v javnih zavodih in državnih institucijah ter drugi posamezniki in skupine, ki se predvsem preko svojega dela srečujejo s pripadniki romske skupnosti. Program bo ponujen javnim institucijam (upravnim enotam, občinam, zdravstvenim, kulturnim in izobraževalnim ustanovam); podjetjem, ki delujejo v storitvenih in drugih dejavnostih (gostinstvo, trgovske dejavnosti ipd.) ter nevladnim organizacijam. Program bo namenjen ozaveščanju zaposlenih in odpravljanju negativnih dejanj diskriminacije.

Za omenjene ciljne skupine je pričakovati tudi naslednje značilnosti:

- pomanjkljiva poučenost in nezadostne informacije,
- obremenjenost s stereotipi in predsodki,
- nemotiviranost za spreminjanje negativnih in neutemeljenih stališč,
- obremenjenost s pomanjkanjem prostega časa.

1.4 TRAJANJE PROGRAMA

Program obsega 25 pedagoških ur in je organiziran v več sklopih, ki vključujejo predavanja ter samostojno delo in delo v skupinah.

1.5 ORGANIZACIJA IZOBRAŽEVANJA

V skladu s programom izobraževanja je možno porazdeliti celotno vsoto ur glede na potrebe učne skupine, učne oblike in glede na druge okoliščine, v katerih poteka izobraževanje. Praviloma se program izvede zgoščeno enkrat tedensko ali v obliki zgoščenih dvodnevni izobraževanj. Lahko tudi zgoščeno v obdobju enega tedna, z vsakdanjimi aktivnostmi.

Izobraževanje poteka po v naprej določenem urniku, lahko enkrat, dvakrat na teden ali ves teden po dve do štiri ure hkrati – v obsegu 25 učnih ur, kot jih določa program. Program se prilagodi udeležencem in lahko traja v popoldanskem času ali v krajših sklopih ob koncu tedna (npr. petek in sobota). Ta oblika izobraževanj je primerna za tiste udeležence, ki bi sicer zaradi prezaposlenosti, delovnega časa ali obremenjenosti z drugimi življenjskimi nalogami težko našli čas za redno dopoldansko obiskovanje programa.

Učni proces vodi za temo usposobljena oseba, ki poučuje v programu, lahko tudi v sodelovanju s povabljenimi strokovnjaki oziroma gosti s katerimi vodi pogovor.

Frontalno učno obliko podajanja znanj kombiniramo s skupinsko učno obliko, ki omogoča delo v manjših skupinah in spodbuja sodelovanje in komunikacijo med udeleženci. Kot prevladujočo obliko podajanja znanj lahko uporabimo diskusijo, ki je namenjena uravnoteženju ugodnejših stališč do določenih pojavov ter ustrezna oblika za razbijanje predsodkov. Slednja metoda je občutljiva na predstavljanje in zaznavanje različnih vidikov in načinov mišljenja, hkrati pa je omogočena nenehna interakcija in povratna informacija. Diskusija lahko poteka znotraj manjših skupin ali med vsemi udeleženci hkrati. Pomembno pri vseh uporabljenih učnih oblikah je, da se zagotovi možnost izražanja mnenj, stališč, prepričanj in predlogov o v programu opredeljenih temah. Udeležencem omogočite večji obseg izkustvenega učenja: pogovor s pripadnico/pripadnikom romske skupnosti, delo na terenu v romskem naselju, udeležba kulturnega dogodka (ob svetovnem dnevu Romov, 8. aprila) ipd.

Program izpeljemo po vsebinsko smiselno razmejenih sklopih, ki sestavljajo zaokroženo celoto. Posamični sklopi so zasnovani na podlagi zaokrožene teme ali področja, ki poudari posamezne vsebine programa, kot je na primer: zgodovinski vidik, zakonodaja, socialno-

ekonomski vidik, splošno o predsodkih in stereotipih, konkretno o stereotipih, predsodkih in diskriminaciji.

1.6 EVALVACIJA PROGRAMA

Evalvacija vsebine in ustreznosti programa bo potekala dvostopenjsko in sicer jo bodo opravili udeleženci in izvajalec programa na koncu programa. Nenehno bo ob koncu vsakega sklopa potekala tudi evalvacija učnih dosežkov udeležencev.

Evalvacijski list

- Ali program zadošča potrebam, zaradi katerih je nastal?
- Ali program uresničuje zastavljene cilje programa in v kolikšni meri?
- Ali vsebina programa ustreza potrebam, poprejšnjemu znanju in izkušnjam ciljne skupine?
- Ali je trajanje programa ustrezno glede na vsebino in organizacijo izpeljave programa?
- Ali sta trajanje in časovna razporeditev posameznih enot ustrezna?
- Ali je organizacija izvedbe ustrezna?
- Ali predlagane vsebine ustrezajo in omogočajo doseganje opredeljenih standardov znanja?
- Ali so vsebine dovolj privlačne in zanimive za udeležence?

2. CILJI PROGRAMA IN STANDARDI ZNANJA

2.1 SPLOŠNI CILJI IZOBRAŽEVALNEGA PROGRAMA

- osvojitev temeljnih znanj o zgodovini, kulturi in življenju Romov;
- razvoj socialne občutljivosti in empatije ter razumevanje bogastva, ki ga nosi večkulturna družba;
- razvoj občutljivosti za etična vprašanja in razvoj občutka odgovornosti za lastna ravnanja.

2.2 OPERATIVNI CILJI IN STANDARDI ZNANJA

CILJI	METODA DELA	STANDARDI ZNANJA
- udeleženci se seznanijo z izvorom, prvotno domovino Romov ter s časom in vzrokom selitev;	- predavanje, - skupinsko delo;	- udeleženci znajo opisati izvor in prvotno domovino Romov, smeri migracij, čas naselitve v Evropi, vzroke selitev ter izvor imena Cigan in Rom;
- udeleženci spoznajo temeljno zakonodajo, ki se nanaša na varstvo romske skupnosti v evropskem in slovenskem prostoru;	- predavanje, - delavnica, - pogovor;	- udeleženci znajo naštetih tri temeljne mednarodne dokumente, ki se nanašajo na varstvo manjšin, katerih podpisnica je Republika Slovenija ter poznajo prioritete Zakona o romski skupnosti;
- udeleženci se seznanijo s socialno-ekonomskimi vidiki življenja romske skupnosti;	- terensko delo, - predavanje, - delavnica;	- udeleženci znajo opredeliti temeljna vprašanja, ozadje in dejavnike, ki vplivajo na življenje Romov, ki se nanašajo na tri stebre življenja: izobraževanje, zaposlovanje in stanovanje.
- udeleženci se seznanijo z osrednjimi pojmi, pomembnimi za odpravljanje diskriminacije;	- predavanje, - delavnica, - skupinsko delo;	- udeleženci znajo definirati termine kot so stereotip, predsodek in diskriminacija.
- udeleženci spoznavajo kategorije in primere stereotipov in predsodkov o Romih;	- delavnica, - pogovor;	- udeleženci znajo opredeliti nekatere stereotipe o Romih in njihov izvor.
- udeleženci se seznanijo z vlogo medijev pri širjenju stereotipov o Romih;	- delavnica	- udeleženci znajo prepoznati stereotipe o Romih, ki jih plasirajo množični mediji;

**MEDKULTURNO IZOBRAŽEVANJE:
SPOZNAJMO ROME IN ODPRAVIMO PREDISODKE**

Gradivo

UVOD

V Evropi živi 10-15 milijonov¹ Romov, ki so že stoletja izpostavljeni preigananju, diskriminaciji in izključevanju. Vse do danes se položaj Romov znotraj širše družbe ni bistveno izboljšal, saj ostaja njihova vključenost v širše okolje nezadovoljiva. Družbeno izključenost Romov lahko spremljamo skozi dejavnike, kot so nizka stopnja izobrazbe, visoka brezposelnost in revščina, izredno slabe življenjske razmere, nezadovoljivi odnosi z ostalim prebivalstvom, izpostavljenost diskriminaciji, stereotipom in predsodkom, splošno nepoznavanje romske kulture in jezika ter izključenost Romov iz procesov odločanja.

Slovenija predstavlja multikulturni prostor, kjer se v družbo bolj ali manj uspešno vključuje več različnih etničnih skupin s svojim jezikom, religijo, kulturnimi posebnostmi in načinom življenja. Integracija v širšo družbo se nanaša na zaposlovanje, izobraževanje, zdravstvo in urejene bivalne razmere. Pri tem ostajajo Romi ena izmed najbolj ekonomsko in družbeno izključenih skupin v Sloveniji in tudi v drugih evropskih državah. Romi so pogosto žrtve predsodkov, stereotipov in stigmatizacije, ki samo krepijo njihov deprivilegiran položaj v družbi.

Pri preseganju socialne izključenosti Romov so poleg vključitve vseh relevantnih deležnikov v reševanje ključnih vprašanj povezanih z izobraževanjem, bivalnimi pogoji, zaposlovanjem, zdravstveno oskrbo, politično participacijo in drugim potrebni in nujni tudi premiki na polju odpravljanja stereotipov, predsodkov in diskriminacije. Pregledali bomo zgodovinske okoliščine, ki so bile temelj pri oblikovanju stereotipnih predstav, ki ohranjajo vzpostavljeno nezaupanje med Romi in večinskim prebivalstvom. Diskriminacija predstavlja enega izmed pomembnejših dejavnikov izključevanja Romov, zato je potrebno kot ključnega deležnika pri izboljševanju položaja Romske skupnosti v Sloveniji in širše v Evropi vključiti tudi večinsko prebivalstvo. S posredovanjem ustreznih in zadostnih informacij o tej največji evropski manjšini – Romih obstaja tudi možnost odpravljanja stereotipov in predsodkov, ki vodijo v diskriminacijska dejanja, ki onemogočajo dvig kakovosti življenja romske skupnosti in njenih pripadnikov ter uspešno vključevanje v vse sfere družbenega življenja.

---

¹ Podatki se razlikujejo glede na popis prebivalstva, podatke socialnih služb, podatke nevladnih organizacij idr. Po nekaterih podatkih živi tudi do 12. milijonov Romov (Liégeois 2008: 31).

LITERATURA:

1. Liégeois, Jean-Pierre. 2008. *Roma in Europe*. Strasbourg, Council of Europe Publishing.

1. ZGODOVINA ROMOV

1.1 PRIHOD IN NASELITEV ROMOV V EVROPI

Iz kje izhajajo Romi? Kdaj naj bi se začele selitve?

Različni strokovnjaki predvidevajo, da sega preseljevanje Romov v 10. stoletje, največ njihovo prisotnost na območju Evrope najpogosteje navajajo viri iz 14. oz. 15. stoletja². Z njihovim izvorom, časom selitev in vzrokom za selitev so se ukvarjali številni znanstveniki, ki so o teh vprašanih razvili najrazličnejše teorije. Še danes pa si glede omenjenih vprašanj niso enotni. Ena izmed prevladujočih teorij brez zgodovinske podlage, ki je bila kasneje ovržena, je kot prvotno domovino Romov prepoznavala Egipt. Kasneje so na podlagi različnih predvsem lingvističnih raziskav³ znanstveniki ugotovili, da lahko njihov izvor umestimo na območje Indije. Jezikoslovec Fran Miklošič je na podlagi lingvističnih raziskav ugotovil, da je romski jezik v samih temeljih enoten, da je soroden s sanskrtom ter da izvira iz Indije (Štrukelj, 2004).

Sodobne raziskave ugotavljajo, da naj bi Romi izvirali iz mesta Kanauž. Mesto, ki je bilo v 11. stoletju stacionirano ob reki Ganges, je predstavljalo takratno indijski intelektualno in razvojno središče. Vzrok za izselitev naj bi tičal v napadu indijskega sultana Mahmuda, ki je tamkajšnje prebivalce po zajetju prodal kot sužnje (Courthiade 2003).

Selitve naj bi po Miklošiču iz Indije potekale najprej v Afganistan in Perzijo (Iran). Po daljšem prebivanju na tem ozemlju pa se je prva skupina premaknila v Armenijo, Turčijo in Bizanc ter prišla v Grčijo, druga pa po poti v Sirijo, Egipt, skozi severno Afriko in od tam v Španijo (Komac in Zagorac 2003).

---

² Nemčija 1407, Francija 1419, Rusija 1519 (Klopčič 2007).

³ Veliko vlogo pri identifikaciji izvora Romov sta odigrala jezikoslovec A. Friderich Pott in Slovenec Fran Miklošič, ki je napisal najpomembnejše delo o evropskih Romih (1787-1880), njegova ugotovitev pa dokazuje, da je bila prvotna domovina Romov v Indiji na območju Hindakuša (Komac in Zagorac 2003)

V Evropi arhivske listine omenjajo indijske nomade že od srednjega veka naprej. Med starejšimi viri najdemo listino iz samostana Atos iz leta 1100. Indijski nomadi so se iz Grčije razseljevali tudi po drugih deželah balkanskega območja. Tako je 1340 leta omenjena ciganska družina, ki jo je samostanu v Karpatih daroval srbski vojvoda. Leta 1378 je omenjena skupina Ciganov v zagrebški sodni škofijski kroniki. Ista kronika leta 1387 omenja Cigana iz Ljubljane (Štrukelj 2004).

Iz teh ugotovitev je torej razvidno, da Romi živijo na območju Evrope že več stoletij, kljub temu pa so še vedno prepoznani kot tujci in nomadi, čeprav so državljani evropskih držav in le še 20% Romov živi v Evropi nomadsko življenje. V Sloveniji so Romi stalno naseljeni že od sedemdesetih let dvajsetega stoletja naprej, ko so nastajala tako imenovana romska naselja (Zupančič 2007).

1.2 NASELITEV ROMOV V SLOVENIJI

V Sloveniji se ocene števila romskega prebivalstva razlikujejo glede na različne vire (Popis prebivalstva, Centri za socialno delo, različne raziskave), vendar se najpogostejše ocene gibljejo med 7.000 in 10.000 Romov⁴ (Klopčič 2006). Romi, ki so prihajali na ozemlje zdajšnje Slovenije, niso prišli naenkrat in le iz ene smeri. V Sloveniji ločimo tri rodove in vsak izmed njih govori svoje romsko narečje. Po območju, kjer so se naselili, ločimo dolenske, prekmurske in gorenjske Rome. Dolenjski⁵ pripadajo večji skupini hrvaških Romov, prekmurski madžarski skupini in gorenjski nemški skupini (Štrukelj 2004: 25).

Iz zgodovinskih virov je razvidno, da so se Romi na ozemlju današnje Slovenije nahajali že v 14. stoletju. Prvi dokument, ki navaja prisotnost Romov na slovenskem ozemlju, je škofijska

---

⁴ Po popisu prebivalstva leta 2002 se je za pripadnike romske skupnosti opredelilo 3246 prebivalcev, 3834 oseb pa je kot materni jezik navedlo romski jezik. Kljub temu se večina avtorjev strinja, da popisni podatki predstavljajo podcenjeno število Romov, ki se zaradi različnih razlogov v popisu ne opredeljujejo za pripadnike romske skupnosti.

⁵ Dolenjski Romi naj bi pripadali Goptom – plemenu turških Ciganov. Kasneje v 19. stoletju so se priselili tudi posamezniki iz drugih plemen, zato so Dolenjski Romi etnično pomešani tudi z Romi iz Slavonije in Bosne. V 19. stoletju se pri Dolenjskih Romih pojavi ženska iz rodu Šajnović. Dolenjski Romi so večinoma prišli iz krajev Vrbsko, Plemenitaž, Severin, Bosiljevo, Lukov dol in Brod (Štrukelj 2004: 27).

sodna kronika iz Zagreba, katera leta 1387 omenja tudi »Cigane« iz Ljubljane. Arhivske listine v Sloveniji, ki prav tako omenjajo ime Cigan, so nekoliko mlajše. Najstarejša med njimi je darilna listina samostanu Bistra iz leta 1452. Več zapisov o Ciganih se pojavlja od 17. stoletja dalje v matičnih knjigah, sodnih listinah, odredbah in okrožnicah, v 18. stoletju pa so arhivski zapisi o Ciganih v Sloveniji že precej pogosti.

Arhivski viri osvetljujejo začetke in načine naseljevanja Romov v Sloveniji. Značilna izbira krajev, kjer živijo Romi danes, je bila pogojena že v preteklosti saj so Romi ostali v tistih krajih, ki so bili bližje pokrajinam s številčnejšimi naselitvami Romov. V Sloveniji so se Romi naseljevali po dveh glavnih poteh in sicer s smeri severovzhoda in jugovzhoda. Prvi so se pogosto naselili v obmejnih krajih, na jugovzhodu pa so prihajali nomadi, ki so ves čas potovali. Za razumevanje heterogenega romskega prebivalstva v Sloveniji je pomemben podatek, da Romi, ki so bili naseljeni v Sloveniji pred prvo svetovno vojno, niso prišli naenkrat in samo z ene strani (Štrukelj 2004: 26).

Poskusi stalne naselitve Romov so se izkazali za nenačrtovane. Ukrepe, ki naj bi preprečevali nomadiziranje Romov, so začele oblasti izvajati že v 18. stoletju. Izdane uradne listine so vsebovale razne prepovedi in opozorila, ki so prepovedovala Romom nenehno potovanje in jih povezala s tatovi in roparji, kar je imelo velike posledice za njihovo uvrstitev na najnižjo družbeno raven. Odredbe vse od časa vladavine Marije Terezije so se nanašale na prepoved govorjenja romskega jezika, prepoved prekupčevanja s konji, otroci so bili romskim družinam odvzeti in poslani k meščanskim družinam, kjer so se učili obrti in kmečkih del, prepovedane so bile poroke med Romi, v vojsko pa so pošiljali že šestnajstletne dečke. Jožef II. je nekatere odredbe še zaostрил in prepovedal bivanje Romom v gozdovih in pod šotori ter prepovedal poglavarje in vojvode. Leta 1783 je izdal odlok o njihovi naselitvi, ki je zahtevala ne le naselitve Romov temveč tudi vključitev v zaposlitev, npr. kovati so smeli le v tistih krajih, kjer so dokazali potrebo, omejili so tudi število romskih glasbenikov. Vsi navedeni ukrepi niso obrodili sadov in Romi so se vrnili k staremu načinu življenja. Prepoznani so bili kot problem s strani že tam živečih skupnosti in izpostavljeni vrsti različnih oblik izključevanja, ki so temeljile na rasizmu, posledice takratnih zaostrenih odnosov med domačini in priseljenimi Romi pa so vidne še danes (Štrukelj 2004).

V tem obdobju so bili Romi vendarle vsaj delno »teritorializirani« oziroma registrirani na ozemljih določenih občin, čeprav niso stalno bivali na enem kraju, a so se zaradi preživljanja in opravljanja svojih poklicev selili. Kljub »teritorializaciji«, pa se je določen del Romov začel prostorsko ustaljevati. Zlasti v Prekmurju so se Romi v precejšnji meri močno lokalizirali in pričeli naseljevati (Štrukelj 1979: 80-98, v Zupančič 2004: 512). Na Dolenjskem so se prvi romski zaselki (starejšega izvora) oblikovali konec 19. stoletja, vendar pa je precej romskih naselij na tem območju mlajšega izvora, in sicer so se oblikovala po 2. svetovni vojni ali šele nastajajo (Štrukelj 2004: 104).

V 19. stoletju obstajajo že številni viri, ki govorijo o reševanju težav povezanih z romsko skupnostjo, predvsem je pomembna odločba, ki jim zagotavlja domovinsko pravico v tistih občinah, v katerih prebivajo (Štrukelj 2004)⁶. Po Zupančiču (2004: 512) je stalnejša naselitev uspela šele po močnih socialnih spremembah in modernizacijskih procesih, ki so tudi sicer močno vplivali na življenje podeželskega prebivalstva. Wallisch (v Jezernik 2006: 12) ugotavlja, da so se mnoge romske družine stalno naselile že v 19. stoletju, medtem ko je nomadstvo danes že skoraj povsem izginilo. S stalno naselitvijo so dobili dostop do določenih dobrin, ki so nastale z urbanizirano in modernizirano družbo, a se je tudi v teh novih razmerah nadaljeval njihov obrobni družbeni položaj, socialni preboj pa je uspel le redkim. Liégeois (v Jezernik 2006: 12) meni, da je industrializacija močno omejila možnosti nomadov za ekonomsko adaptacijo, urbanizacija pa je skrčila prostorske možnosti za postavljanje taborov.

Vrsta ukrepov, ki so jih sprejele oblasti, je bila usmerjena v preprečevanje nomadskega načina življenja in njegovo kriminalizacijo. Možnost nomadskega načina življenja je postavljala pod vprašaj temelje fevdalnega sistema, ki je tlačane vezala na zemljiške gospode. Raba zemlje in svoboda gibanja je bila za tlačane namreč omejena, zato je obstajala bojazen, da bi nomadstvo spodbudilo tudi druge k ravnanju po njihovem zgledu, kar bi lahko ogrozilo fevdalni red (Willens v Jezernik 2006, 18). Predpisi so Romom prepovedovali tudi naselitve v

---

⁶ Nomadsko življenje Romov je potekalo v regionalnih okvirjih, čeprav so potovali oziroma krožili po širšem ozemlju. Zato je bilo mogoče določiti kraje, kjer so imeli pristojnosti, ki so se nanašale na izdaje dokumentov, šolanje ipd. (Zupančič 2007b, 219).

centrih mest, stalno naseljeno prebivalstvo pa je onemogočalo nakup nepremičnin (Liégeois v Jezernik 2006: 20). Naselitve so zaradi omenjenih razlogov potekale na obrobju mest in vasi, kjer je stalno naseljeno prebivalstvo potrebovalo trajni vir poceni delovne sile. Te romske zaselke danes prepoznavamo kot nekakšne predhodnike današnjih predmestij (Jezernik 2006: 20).

S prostorskega vidika je bila stalna naselitev največkrat omejena na eno družino, ki se je zaradi kasnejših porok in visoke rodnosti ter prihoda drugih sorodnikov precej razširila. S tem so romska naselja dobila današnje strukture in fiziognomske značilnosti.

LITERATURA:

1. Liégeois, Jean-Pierre. 2008. *Roma in Europe*. Strasbourg, Council of Europe Publishing.
2. Courthiade, Marcel. 2003. Izvor Romov: Kronologija in legende. V Klopčič V. in Polzer M., ur. 2003. *Evropa, Slovenija in Romi*. Zbornik referatov na mednarodni konferenci v Ljubljani, 15. Februarja 2002. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.
3. Jezernik, Božidar (ur.). 2006. *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi: Narativne podobe Ciganov*. Ljubljana, Filozofska fakulteta
4. Klopčič, Vera. 2006. *Mednarodnopravne razsežnosti pravnega varstva manjšin v Sloveniji*. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.
5. Klopčič, Vera. 2007. *Položaj Romov v Sloveniji, Romi in Gadže*. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.
6. Komac, Miran in Dean Zagorac, ur. 2003. *Varstvo manjšin: Uvodna pojasnila in dokumenti*. Ljubljana: Amnesty International Slovenije; Inštitut za narodnostna vprašanja.
7. Štukelj, Pavla. 2004. *Tisočletne podobe nemirnih nomadov: Zgodovina in kultura Romov v Sloveniji*. Ljubljana: Družina.
8. Zupančič, Jernej. 2004. *Prostorski problemi romskih naselij na dolenskem in v Sloveniji*. Revija Rast, št. 5, str. 510-523.
9. Zupančič, Jernej. 2007. *Romska naselja kot poseben del naselbinskega sistema v Sloveniji*. Dela . [Tiskana izd.], št. 27, str. 215-246.

1.3 IZVOR IMENA CIGAN IN ROM

Različne sorodne oblike imena Cigan so razširjene v skoraj vseh evropskih jezikih (Tzigane, Gitano, Zigeuner, Ciganin, Zingaro,...). Znanstveniki predvidevajo, da so ime Cigan indijske nomadske skupine dobile že pred stoletji ob njihovem prihodu na območje Evrope. Beseda Cigan ne obstaja v romskem jeziku, zato so jih tako verjetno poimenovali drugi. Izvor imena ni zanesljivo potrjen, romologi pa imajo o izvoru besede kar nekaj teorij. Med drugim, da beseda Cigan izhaja iz besede Čangar, kar je bilo ime za pleme v Kašmirju. Druga teorija pravi, da poimenovanje Cigan prihaja iz grške besede athinganos, ki pomeni nedotakljiv. Athin-ganoi se je imenovala tudi verska sekta, ki se je ukvarjala z magijo. V nekaterih državah pa so jih poimenovali po Egiptu (Anglija – Gypsies; Grčija: Ejiftos; Albanija – Evgit), saj so Romi ob prihodu na evropska tla pripovedovali zgodbe, da prihajajo iz Egipta. V nemških pokrajinah se imenujejo Sinti – izvor lahko najdemo v jeziku hindi ali reki Ind. V Španiji in Perziji so jih poimenovali tudi po barvi kože: Cales, Karači, kar pomeni črn (Romsvet, www.romsvet.si). Ne glede na izvor besede, beseda Cigan na začetku ni nosila negativne konotacije in ponižujočega prizvoka, kot ga nosi zdaj.

Ravno zaradi negativnega prizvoka besede Cigan se je začelo uporabljati poimenovanje Rom. Beseda Rom izhaja iz romskega jezika in pomeni človek in mož. Romni je poročena ženska, Roma pomeni ljudje. Ime Rom, kot uradno ime za vse pripadnike tega naroda, so sprejeli na prvem kongresu Romov, leta 1971 v Londonu.

Lahko bi rekli, da se poimenovanje z besedo Cigan lahko uporablja za opisovanje dogodkov pred letom 1971, ko so se pripadniki tega naroda preimenovali v Rome. Rom, Rominja in Romi so poimenovanja, ki jih uporabljamo danes.

1.4 ZGODOVINSKI VIDIK – POVZETEK

Danes ni mogoče govoriti o eni sami ciganski/romski kulturi, temveč lahko govorimo o vrsti različnih skupin z različnimi imeni in z različnimi kulturnimi dediščinami, ki se med seboj razlikujejo (Mayall v Jezernik 2006: 27). Ime Cigani je bilo verjetno vsiljeno od zunaj, zaradi

negativne konotacije, ki jo nosi, pa je od leta 1971 uraden izraz spremenjen v Rom, kar pomeni človek. Še vedno ne obstaja konsenz o njihovem izvoru, kot najverjetnejše pa se pojavlja razlaga, da so v srednjem veku na območje Evrope prišli iz Indije. Ker so morali za preživetje ves čas trgovati z ostalim prebivalstvom, so se vedno »mešali« z ostalimi ljudmi, tako s tistimi naseljenimi kot s tistimi nenaseljenimi. Bolj kot etnično poreklo jih je torej združeval specifičen način življenja in skupinska oznaka, ki so jim jo pripisali od zunaj.

Veliko zgodovinskih dejstev o njihovem preganjanju je še vedno potisnjeno v ozadje. Poleg suženjstva tudi genocid nad evropskimi Romi in Sinti, ki je poimenovan parajamos. Po nekaterih ocenah je od leta 1933 do leta 1945 pod nacizmom življenje izgubilo 70% celotne evropske romske populacije. Številka smrtnih žrtev med Romi se giblje od 500.000 do 2.000.000.

Zgodovinsko gledano so Romi nomadi, ki so potovali po deželah kot piskrovezi, obrtniki, glasbeniki, trgovci, prerokovalci ipd. Ves čas od svojega prihoda so se srečevali s prisilno asimilacijo, ki je vključevala prepoved romskega jezika, odvzemanje otrok, suženjstvo ipd. Romi so bili sužnji v mnogih državah, zadnja je suženjstvo odpravila Romunija leta 1856. Romi niso imeli nikoli svoje države, prav tako niso sprožili vojne proti drugim ljudem. Bili so obravnavani kot potepuhi, številne države pa so sprejele zakonodaje za njihovo prisilno naselitev. Danes so člani romske skupnosti podvrženi stereotipom in predsodkom ter vsem vrstam diskriminacije (Brander in drugi, 2002).

LITERATURA:

1. Brander, Patricia in drugi (ur.). 2003. Kompas: Priročnik za učenje mladih o človekovih pravicah.
2. Janko Spreizer, Alenka. 2002. *Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom: Znanstveni rasizem v raziskovanju Romov*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis – Fakulteta za podiplomski študij.
3. Jezernik, Božidar (ur.). 2006. *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi: Narativne podobe Ciganov*. Ljubljana, Filozofska fakulteta

4. Romsvet, www.romsvet.si

2. VARSTVO ROMSKE SKUPNOSTI: SLOVENIJA IN EVROPA

Kljub čedalje večjim prizadevanjem za varstvo manjšin in zagotavljanje status Romov na mednarodni in nacionalni ravni še vedno nejasen in neurejen (Klopčič 2003). Obstajajo tudi različna mnenja glede opredelitev »ali so Romi narodna, etnična, socialna ali kulturna manjšina oz. ali so konstitutiven evropski narod« (Klopčič 2007: 20). Pri tem velja izpostaviti, da slovenska romska skupnost nima položaja narodne manjšine⁷, kot ga imata italijanska in madžarska narodna manjšina.

Romska skupnost v Republiki Sloveniji je ustavno priznana manjšinska skupnost, ki sicer nima položaja klasične narodne manjšine, vendar pa je kot manjšinska skupnost v ustavi posebej omenjena in z zakonodajo deležna posebne zaščite. Prepoznana je kot manjšina z lastnimi etničnimi in kulturnimi značilnostmi (lasten jezik, lastna kultura in zgodovina), ki jih skladno z ustavnimi določbami lahko ohranja. Pri tem se upoštevajo njihove izražene potrebe (Vlada Republike Slovenije 2010: 3–4)⁸.

V Sloveniji je bil leta 2007 sprejet Zakon o romski skupnosti, ki je sicer korak naprej pri reševanju položaja romske skupnosti, vendar v mnogih točkah pomanjkljiv, saj ne opredeljuje natančnih opisov področij⁹ in rešitev za izboljšanje situacije. Pomanjkljivost zakona je v tem,

---

⁷ Tako so narodne manjšine razumljene kot tiste skupnosti državljanov neke države, ki tvorijo številčno manjšo skupnost od večinskega prebivalstva v tej državi, so v nedominantnem položaju, izražajo posebne etnične kazalnike (jezik, kultura, veroizpoved), ki jih želijo tudi ohranjati, so državljani države, kjer bivajo kot manjšinske skupnosti, z državo pa jih povezujejo 'dolgotrajne, trdne in trajajoče vezi', ki jih pripadniki manjšin želijo tudi ohranjati (Komac 2008).

⁸ Ustavno sodišče RS jo pojmuje kot posebno romsko etnično skupnost, živečo v Republiki Sloveniji, medtem ko Ustava RS v svojem besedilu uporablja izraz »romska skupnost« (Vlada Republike Slovenije 2010).

⁹ Reševanje problematike na ključnih področjih kot so pravice do primernega bivališča, izobraževanja in zdravja, ter področij kot so vključenost v gospodarski razvoj, informiranje, kulturo, šport in sistem financiranja (Komac 2007: 20).

da je vse problematike prepustil področni zakonodaji, manjkajo pa tudi vsebinske podlage, ki bi opredeljevale pozitivno diskriminacijo (Komac 2007: 20). Prav tako možnost participacije v političnih procesih, ki jo je romska skupnost dobila na lokalni ravni, nima prave funkcije in ne poteka v smeri soodločanja o razvoju romske skupnosti. Podobna situacija je tudi na nacionalni ravni, kjer Svet romske skupnosti lahko poda mnenje državnim oblastem, vendar ga le-te niso obvezane upoštevati. Zakon bi bil lahko zastavljen veliko bolje, če bi se zgledoval po dobri praksi zaščite manjšin, ki je že realizirana na območju Slovenije v primeru italijanske in madžarske narodne manjšine, kateri imata dobro urejen položaj. Raba poimenovanja »pripadniki romskega naroda« oziroma »pripadniki romske narodne manjšine« mnogim ni pogodu! Ljubša jim je raba pojma etnična skupina« (Komac 2007: 18).

Prakse tudi po sprejetju Zakona o romski skupnosti iz leta 2007 kažejo na prepočasno izboljševanje položaja romske skupnosti na vseh področjih in v vseh sferah življenja. Romska skupnost ostaja družbeno izključena, pahnjena v revščino in vsesplošno pomanjkanje.

Republika Slovenija je podpisnica vrste mednarodnih dokumentov in predpisov, ki se dotikajo romske tematike. Naj izpostavimo samo nekatere, ki jih navaja Urad za narodnosti Republike Slovenije:

- **Okvirno konvencijo za varstvo narodnih manjšin Sveta Evrope** je Slovenija ratificirala 25. februarja 1998. Republika Slovenija je v skladu z ustavo in notranjo zakonodajo RS ob ratifikaciji Okvirne konvencije pisno izjavila, da kot narodni manjšini šteje avtonomno italijansko in madžarsko narodno skupnost v RS. V kolikor to ni v nasprotju z Ustavo RS in drugimi zakonskimi akti RS (v nasprotju s pravnim redom), se **norme iz te konvencije nanašajo tudi na pripadnike romske skupnosti**, ki živijo v Republiki Sloveniji.
- **Evropsko listino o regionalnih ali manjšinskih jezikih** je Slovenija ratificirala v letu 2000 in se obvezala, da se bodo določbe od 1. do 4. odstavka 7. člena (Cilji in načela, na katerih temeljijo politika, zakonodaja, praksa pogodbenic v zvezi z regionalnimi ali manjšinskimi jeziki na ozemljih, na katerih se ti jeziki uporabljajo, in glede na položaj vsakega jezika) te listine **smiselno uporabljale tudi za romski jezik**.

- Republika Slovenija posebno zaščito romske skupnosti uresničuje tudi z izvajanjem **Mednarodne konvencije o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, Mednarodnega pakta OZN o državljanskih in političnih pravicah, Mednarodnega pakta OZN o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, priporočil in resolucij Sveta Evrope o položaju Romov v Evropi, aktivno pa sodeluje tudi v Paktu stabilnosti JV Evrope, Srednjeevropski pobudi, itn.** (Urad za narodnosti RS: http://www.arhiv.uvn.gov.si/si/manjsine/romska_skupnost/index.html)

LITERATURA:

1. Klopčič, Vera. 2007. *Položaj Romov v Sloveniji: Romi in Gadže*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
2. Urad za narodnosti RS, romska skupnost:
http://www.arhiv.uvn.gov.si/si/manjsine/romska_skupnost/index.html (30.8.2012)
3. Vlada Republike Slovenije. 2010. *Nacionalni program ukrepov za Rome Vlade Republike Slovenije za obdobje 2010–2015*. Dostopno prek: http://www.uvn.gov.si/fi/leadmin/uvn.gov.si/pageuploads/pdf_datoteke/NPU_2010-2015-final.pdf (20.3.2010).
4. Komac, Miran. 2007. Konstrukcija romskega političnega predstavništva. Razprave in gradivo, št. 53–54, 6–7. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.

3. SOCIALNO-EKONOMSKI VIDIKI ŽIVLJENJA ROMSKE SKUPNOSTI

Romi predstavljajo eno izmed najbolj socialno in ekonomsko izključenih skupin prebivalstva v Sloveniji in so glede na večinsko prebivalstvo v neenakem izhodiščnem položaju do osnovnih dobrin kot so izobraževanje, zaposlovanje in zdravstvene storitve. Družbeno izključenost je mogoče premagovati na dva načina: 1) z aktivno politiko države, ki na vključevanje vpliva z ustrezno zastavljeno zakonodajo, ki zagovarja socialne pravice in enak dostop vseh do soci-

alnega življenja; 2) participacijo samih ciljnih skupin, ki morajo artikulirati lastne potrebe in jih udeležiti z vključenostjo v politične procese, kjer se iščejo konkretne rešitve (Zavratnik Zimic 2000: 835).

Za Rome predstavljajo neurejene bivalne razmere izhodišče za marsikatero drugo težavo, s katerimi se sooča romska skupnost, še posebej pri doseganju ustrezne stopnje izobrazbe, poklicnih kvalifikacij, informiranosti, dostopu do zdravstvenih in socialnih storitev, uspešnosti na trgu dela in sodelovanju v javnem življenju na različnih področjih (Vlada Republike Slovenije 2010) ter vključevanju v politične procese. Poleg tega njihov položaj znotraj širše družne otežuje neurejena zakonodaja. V nadaljevanju so izpostavljena nekatera najbolj problematična področja življenja romske skupnosti v Sloveniji in sicer izobraževanje, bivalni pogoji in zaposlovanje.

3.1 IZOBRAŽEVANJE

Temeljni pogoj za izboljšanje socialnega položaja Romov je nedvomno dvig izobrazbeneravnosti¹⁰. Zakonodaja sicer zagotavlja enakopravnost otrok pri vključevanju v izobraževalni sistem, vendar pa je dejansko stanje zelo drugačno (Klopčič 2006: 31). Neenake možnosti¹¹, ki otroke spremljajo pri vstopu v šolo, se nanašajo na poznavanje slovenskega jezika¹² ter drugačne izkušnje, ki zadevajo socialno in kulturno okolje ter vrednostni sistem. Težave se kažejo pri vključevanju v predšolsko vzgojo ter v izredno velikem odstotku učencev Romov, ki izstopijo iz osnovne šole.

---

¹⁰ Glavni izziv na tem področju je, kako pomagati Romom pri njihovi integraciji, upošteva razlike glede drugačnega načina življenja, tradicije in kulture Romov ter kako se izogniti prisilni asimilaciji v toku izobraževanja v smislu vsiljevanja tujih vrednot, vzorcev obnašanja in načina življenja (Klopčič 2006, 19).

¹¹ Neenake možnosti se nanašajo tudi na zagotavljanje učnega okolja in infrastrukture, kot sta voda in elektrika ter nenazadnje tudi podpora družine. Vsi naštetni elementi so poleg razumevanja jezika pomembni za uspešno napredovanje v šoli.

¹² Otroci nimajo možnosti učenja romskega oz. maternega jezika v šoli, kar otežuje vstop v predšolsko in osnovnošolsko okolje. Nezagotavljanje možnosti učenja romskega jezika v vzgojno izobraževalnem sistemu je neupoštevanje določil Evropske listine o regionalnih in manjšinskih jezikih.

3.2 BIVALNE RAZMERE

Prostorska segregacija vpliva na družabno življenje Romov. V romskih naseljih se poleg bivališč, ki niso primerna za bivanje, izpostavljajo tudi težave, ki so povezane z zadovoljevanjem ostalih osnovnih življenjskih potreb, kot do dostopnost do pitne vode, sanitarij in kanalizacijske opremljenosti, odvoza odpadkov ter tudi dostopa do telekomunikacijskih omrežij in cestne infrastrukture. Problemi, ki so povezani z neurejenostjo bivanjskih pogojev, izvirajo iz splošne družbene izključenosti in niso posledično povezani z romsko kulturo, ki naj bi bila drugačna in nesprejemljiva za večinsko prebivalstvo.

Romska naselja so značilna tudi zaradi svoje lokacije, gradbene strukture, lastništva, videza, arhitekturne in komunalne ureditve ter opremljenosti. Zaradi teh specifik imajo Romi težave pri integraciji in vključevanju v širšo družbo na različnih področjih kot so izobrazbene možnosti, poklicno vključevanje, informiranost, zdravstvene in socialne storitve, dostop do delovnih mest, vključevanje v kulturno dogajanje ipd. (Zupančič 2006, 623).

Bivalne razmere, v katerih živijo Romi, so največkrat razlog za neuspešno socialno integracijo. Nanašajo se na lokacije s skupnimi značilnostmi, odlagališča odpadkov, bližino centralnih krajev, multietnična okolja, devastirana zemljišča in prazne objekte ter bližino vodnih virov (Zupančič 2007, 224). Gre za večino nezanimiva zemljišča, gozdne površine, neurejena lastniška razmerja in nepridobljeno gradbeno dokumentacijo, neoštevilčene bivalne enote, slaba komunalna, električna in druga opremljenost, nezmožnost prostorske širitve, slaba za življenje-neustrezna gradnja bivalnih enot, nizek stanovanjski standard in nefunkcionalnost objektov, odsotnost arhitekturnih in krajinskih modelov romskih naselij, pomanjkanje prostora za gospodarske dejavnosti, zdravstvene težave zaradi neurejenosti, ogrožanje vodnih virov, naravne in kulturne dediščine ter zaradi prostorske omejenosti in segregiranosti notranje konflikte (Zupančič 2006, 623).

Prebivalci naselij so predvsem Romi, vendar naselja niso povsem etnično homogena. V večini naselij živijo tudi pripadniki drugih etničnih skupin, zato je za etnično heterogena naselja bolje uporabiti izraz naselja z večinsko romskim prebivalstvom.

Romske naselivitvene kapacitete ostajajo v primerjavi z večinskim prebivalstvom izrazito nižjega standarda. Mnoge družine živijo v prenatrpanih hišah z več kot deset ljudmi v prostoru. Sanitarne storitve, voda, pobiranje smeti, električne, ogrevalne in telefonske storitve so izrazito slabše od tistih v drugih soseskah. Vsi ti dejavniki pa vodijo v hude zdravstvene težave, še posebej so izpostavljeni otroci. O slabih razmerah govori tudi podatek, da je pričakovana življenjska doba nižja kot pri ostalem prebivalstvu.

3.3 ZAPOSLOVANJE

V preteklosti romska naselja niso bila prvotni ekonomski prostori, saj so bili romski poklici mobilni (kovači, izdelovalci svedrov, brusači, drobilci kamenja, gradbeniki, prekupčevalci s konji ipd). Drugače je danes, ko se nezaposlenost pri Romih giblje blizu 90 odstotkov in večino finančnih virov pridobijo prebivalci romskih naselij neposredno v naseljih. Med pomembne gospodarske dejavnosti sodi tudi zbiranje in preprodaja sekundarnih surovin predvsem kovin pa tudi plastike in stekla. Zaradi omenjenih dejavnosti, ki potrebujejo dovolj prostora, prihaja v že tako utesnenih naseljih do zasmetenosti, kar pa povzroča konflikte znotraj naselij in tudi navzven z ostalimi prebivalci, saj so zaradi notranjih konfliktov otoki sekundarnih surovin potisnjeni na zunanji del naselij ob ceste (Zupančič 2006: 621) in robne kmetijske površine.

Nizka stopnja izobrazbe in pomanjkljive poklicne usposobljenosti neposredno vplivata na omejene zmožnosti zaposlovanja Romov. Zaradi zmožnosti zaposlovanja v slabše plačanih delih je motivacija iskanja zaposlitev nizka, kar se odraža v izredno visokem številu nezaposlenosti, ki dosega devetdeset odstotkov. Veliko število nezaposlenih oseb, odvisnih od socialnih pomoči, nima možnosti urejanja svojih bivališč na način, ki bi vodil v ustrezno ureditev bivalnih pogojev.

3.4 SKLEP

Visoka stopnja brezposelnosti in nizka dosežena izobrazba potiskata posameznike v težak socialni položaj, ki vpliva na nepremičninsko imetje in način življenja. Ponovno prihajamo do

prepleta različnih socialnih elementov, kot so izobrazba, zaposlovanje, bivalni pogoji, zdravstveno stanje, izpostavljenost diskriminaciji ipd. Dvig izobrazbene strukture bi torej nedvomno vplival na večje zaposlitvene možnosti na bolje plačanih delovnih mestih, kar bi lahko vplivalo tudi na možnost urejanja bivalnih razmer. Romska tematika je veliko bolj kompleksna kot se zdi na prvi pogled. Za ureditev razmer pa je potrebno poleg Romov in države vključiti tudi druge deležnike, kot so občine, mediji, lokalno prebivalstvo, izobraževalne, zdravstvene in druge institucije, nevladne organizacije ipd. Poleg urejanja področij kot so izobraževanje in bivanjske razmere ter zaposlovanje naj bi po mnenju nekaterih znanstvenikov odigralo ravno področje odpravljanja diskriminacije.

LITERATURA:

1. Klopčič, Vera. 2006. *Projekt CRP »Romi v procesih evropske integracije/razvoj modelov izobraževanja in usposabljanja Romov za povečanje rednega zaposlovanja«*. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.
2. Zavrtnik Zimic, Simona. 2000. Koncept družbene izključenosti v analizi marginalnih etničnih skupin. *Teorija in praksa*, let. 35., št 5., str. 832-848.
3. Zupančič, Jernej. 2006. *Poti k reševanju prostorske problematike romskih naselij*. Revija Rast, št. 6, str. 616-627.
4. Zupančič, Jernej. 2007. *Romska naselja kot poseben del naselbinskega sistema v Sloveniji*. Dela. [Tiskana izd.], št. 27, str. 215-246.

4. ODPRAVLJANJE STEREOTIPOV, PREDSDOKOV IN DISKRIMINACIJE

Kot ugotavlja Svet Evrope v svoji kampanji »Dosta!«, večina socialnih programov in politik, ki so usmerjena na reševanje vprašanj povezanih z dostopnostjo Romov do stanovanja, izobrazbe, zaposlitve in stanovanja niso dovolj učinkovita, predvsem zaradi globoko zakoreninjenih predsodkov in diskriminacijskih ovir lokalnih oblasti in večinskega prebivalstva.

Ko pomislimo na Rome, se nam poraja več stereotipnih predstav: Romi se preživljajo s prosjačenjem in krajo, ne želijo delati, ne želijo, da njihovi otroci obiskujejo šolo, ne želijo se vključiti v družbo, v kateri živijo, raje živijo v zanemarjenih predmestjih, so glavni akterji v trgovini z ljudmi. Vendar vprašanje je, koliko zares poznamo Slovence drugih narodnosti – Rome.

Odnosi med Romi in Neromi so namreč zelo kompleksni, vodijo jih globoko zasidrani predsodki in stereotipi, ki se medgeneracijsko prenašajo, in dokler ne bodo narejeni najprej majhni koraki v posameznih lokalnih okoljih, ki bodo dolgoročno pripomogli k spoznavanju, spoštovanju in zaupanju med posamezniki, skupinami in skupnostmi, ocenjujemo, da večjega izboljšanja položaja na tem področju ne bo (Informacijski urad Sveta Evrope v RS in Urad za narodnosti RS, Kampanja Dosta!).

Po mnenju Klopčičeve (2010) se pri izražanju nestrpnosti in sovraštva do romske skupnosti v Evropi pojavljata dva fenomena - fenomen zanikanja posebne etnične pripadnosti Romov in lastne identitete ob sočasnem razširjenem prepričanju o prirojnih negativnih lastnostih pripadnikov romske skupnosti in iz tega izhajajoče povezovanje vseh Romov z delikvenco in kriminalom.

4.1 POMEMBNI POJMI

4.1.1 STEREOTIPI

Prvi je izraz uporabil Walter Lippman, ki je stereotipe opredelil kot «selektivne, samoizpolnjujoče in etnocentrične sodbe, ki vodijo v zoženo, nepopolno, pristransko in neustrezno (parcialno) reprezentacijo sveta okrog nas (Ule 2004: 159). Pogosti so ravno stereotipi do manjšin, ki stereotipe pogosto ponotranjijo in se v skladu s stereotipom tudi vedejo. Nekateri avtorji kot je na primer Allport pa zagovarjajo tezo, da je v vsakem stereotipu tudi zrno resnice. Kot primer navajamo poročanje medijev o povezavah Romov in kriminala. Prvi vtis sporoča, da je med Romi veliko kriminalcev, vendar pa to ne drži. Tak vtis dobimo, ker mediji večinoma poročajo o Romih le v povezavi s kriminalom, hkrati pa pri ostalih kriminalnih dejanjih ne navajajo »to in to je storil Slovenec«.

Mirjana Ule (2004) ugotavlja, da so stereotipi posplošitve na vse člane skupine pri čemer gre za proces pripisovanja lastnosti posameznikom na podlagi njihove skupinske pripadnosti, ki ni povezana z njihovimi individualnimi lastnostmi. Stereotipi so zmotni in škodljivi, saj povzročajo diskriminacijo, torej vedenje, ki je obremenjeno s predsodki. Stereotipi so poenostavitve kompleksne realnosti, ki ne odražajo realnosti in so rezultat sklepanja na podlagi omejenih in nezadostnih informacij, zato so sodbe o vseh, ki ne veljajo za nikogar.

4.1.2 PREDSDOKI

Predsodki so nepreverjena, neupravičena, neargumentirana in nepreverjena stališča, ki jih spremljajo močni čustveni impulzi in so odporni proti spremembam (Rot v Ule 2004). Predsodki se manifestirajo v »nespoštljivem, netolerantnem in prezirljivem odnosu do drugih in drugačnih, na primer pripadnikov drugih narodov, etničnih skupnosti, ras, kultur, do oseb z drugačnimi načini življenja, religioznimi, spolnimi usmeritvami itd.« (Ule, 2004: 165).

4.1.3 DISKRIMINACIJA

»Diskriminacija je pojem, ki se pogosto napačno uporablja za označevanje vsakršnega kršenja pravic. Vendar je diskriminacija kršenje točno določene pravice, to je pravice do enakega obravnavanja na vseh področjih, kot so zaposlovanje, izobraževanje, dostop do dobrin in podobno (Kogovšek in Petković 2007: 11)«. Če sta dve osebi v trgovini postreženi na različen način samo zaradi tega, ker je ena oseba pripadnik etnične skupnosti Romov, potem gre za diskriminacijo. Kršitev enakega obravnavanja ali diskriminacija pogosto prepletena tudi s kršitvami drugih pravic. Nadlegovanje je diskriminatorno, če imajo šala, pripomba in podobno dokazljivo zastrašujoč, sovražen, ponižujoč, sramotilen ali žaljiv učinek na žrtev.

Poznamo več oblik diskriminacije: posredna, neposredna, institucionalna, večplastna ter nadlegovanje, povračilne ukrepe etnično profiliranje, sovražni govor in dajanje navodil za diskriminacijo.

Diskriminacijo lahko povzroči aktivno ali pasivno ravnanje oz. obnašanje, ki je zasnovano na predsodkih. Pri aktivnem delovanju storimo dejanje, ki nekoga diskriminira, v pri pasivnem ravnanju pa opustimo določeno ravnanje, ki bi diskriminacijo lahko preprečilo. »Do diskriminacije lahko pride tudi v primerih, ko so različne osebe ali skupine obravnavane enako, pri

tem pa niso upoštevane medsebojne razlike, ki zahtevajo drugačno obravnavo (Kogovšek in Petković 2007: 11)«.

4.2 STEREOTIPI O ROMIH

V folklori in ljudski literaturi so Romi pogosto prikazani kot manjvredni v odnosu do večinske družbe, od koder izvirajo stereotipi, njihova eksotična in pogosto homogena podoba Romov v Evropi. Na konstrukcijo podobe Romov, kot jo poznamo še danes, je nedvomno vplivalo delo Grellmanna (1783), katerega sklepi so temeljili na posplošitvah o različnih skupinah, ki jih je združil pod skupnim imenom Cigani. S pomočjo njegovega dela se je izoblikovala predstava o vzajemno povezanih tujcih, ki živijo parazitsko in mobilno življenje (Willems v Janko Spreizer 2002: 140). Tako se je izoblikovala tudi predstava o enem narodu s skupno etnografsko podobo.

O Romih krožijo številne stereotipne predstave: o nomadstvu, glasbenikih in plesalcih, o običajih in vedeževanju, o tradicionalnih poklicih in nedelavnosti, o oblačilih in ženskah kot zapeljivih plesalkah in vedeževalkah, o številnih otrocih in neizobraženosti, o tradicionalnih poklicih ter finančni poziciji revnih lenuhov in bogatih kriminalcev, o nečistoči in neurejenih stanovanjih in ateizmu ipd. Podrobneje bomo pregledali le najbolj izpostavljene.

4.2.1 STEREOTIP TUJCEV

Že leta 1783 je v etnografskem portretu Rome/Cigane opisal Heinrich Grellmann, katerega delo so v naslednjih stoletjih prevzemali etnologi, zgodovinoopisci, literati in slikarji. Na podlagi njegovega opisa so v Ciganih po vsej Evropi videvali temnopolte ljudi, vranje črnih las, temnih, živahnih oči, ukrivljenega nosu, visokega čela, belih zob in gibčnega vitkega telesa (Jezernik 2006: 7). V konstrukciji Drugega je imel najpomembnejšo vlogo videz in barva polti Romov, ki naj bi bila temna. Temna polt naj bi bila po nekaterih avtorjih (Grellmann 1783, Hoyland 1816) tudi posledica načina življenja v umazaniji, dejstva pa dokazujejo, da se niso razlikovali od ostalih Evropejcev. Moč stereotipov in predsodkov je tako velika, da prevlada tako nad nasprotnimi dokazi kot tudi lastno izkušnjo (Jezernik 2006: 10).

Čeprav so Romi na območju sedanje Slovenije prisotni že vsaj od 14. stoletja naprej, ko njihovo prisotnost omenjajo prvi pisni viri, jih danes kot državljane Republike Slovenije večinsko prebivalstvo še vedno doživlja kot tujce.

4.2.2 STEREOTIP NOMADOV

Poleg zunanjega videza je pri konstrukciji identitete igralo pomembno vlogo tudi nomadstvo. Podoba Cigana/Roma je preživela v mitu o plemenitem junaku, pri katerem je potepuško življenje posledica želje po svobodi in uživanju (Liszt v Jezernik 2006: 12). Vse do danes je podoba Roma metafora za brezskrbno življenje brez omejitev in prepovedi stalno naseljenih prebivalcev, čeprav so mnoge romske skupine stalno naseljene že od 19. stoletja in nomadstvo je vse bolj redko. Industrializacija je namreč zelo omejila možnosti nomadov za ekonomsko adaptacijo, urbanizacija pa radikalno skrčila prostorske možnosti taborov (Liégeois v Jezernik 2006: 12).

Vrsta ukrepov, ki so jih sprejele oblasti, je bila usmerjena v preprečevanje nomadskega načina življenja in njegovo kriminalizacijo. Možnost nomadskega načina življenja je postavljala pod vprašaj temelje fevdalnega sistema, ki je tlačane vezala na zemljiške gospode. Raba zemlje in svoboda gibanja je bila za tlačane omejena, zato je obstajala bojazen, da bi nomadstvo spodbudilo tudi druge k ravnanju po njihovem zgledu, kar bi lahko ogrozilo fevdalni red (Willens v Jezernik 2006: 18). Predpisi so Romom prepovedovali tudi naselitve v centrih mest, stalno naseljeno prebivalstvo pa je onemogočalo nakup nepremičnin (Liégeois v Jezernik 2006: 20). Zaradi omenjenih razlogov je naselitev potekala na obrobju mest in vasi, kjer je stalno naseljeno prebivalstvo potrebovalo trajni vir poceni delovne sile. Te romske zaselke danes prepoznavamo kot nekakšne predhodnike današnjih predmestij (Jezernik 2006: 20).

Danes živi nomadsko življenje le 20% vseh Romov in še ti izključno v Vzhodni Evropi. Ali je bil nomadski način življenja posledica različnih poklicev, ki so jih upravljali Romi ali posledica preganjanj s strani večinskega prebivalstva ali morda oboje, ni povsem jasno. Številne države so Romom odrekale pravico do dela ali nastanitve, zato so se pogosto selili in iskali druge načine za preživetje. Od 19. stoletja naprej so številne države sprejele različne ukrepe za asimilacijo Romov, kar je pomenilo, da so izgubili svojo kulturo in se stalno naselili. Večinoma so bili prisiljeni k stalni naselitvi, saj je bilo nomadstvo ponekod tudi kaznivo.

4.2.3 STEREOTIP GLASBENIKOV

Romantične predstave o Romih so še vedno močno prisotne pri prezentaciji romske glasbe in plesa. Prevladujoči element stereotipa o Romski glasbi je vpletenost čustev in osebnega odnosa glasbenika do igrane glasbe. Port (v Gregorač in Juvančič 2006: 177) nas opozori, da je ciganskost ciganske glasbe konstrukt, ki je hkrati izdelan in modificiran s pomočjo romskih glasbenikov. Romi prav tako ne plešejo, razen ko gre za tradicijo v državi, v kateri prebivajo (primer Španije). Romska glasba prej kot romsko naturo predstavlja poklic, obrt za preživetje. Večinsko prebivalstvo pogosto najema romske glasbenike za svatbe, njihov repertoar pa je bolj podvržen željam in pričakovanjem poslušalcev in ne odraz tradicionalne romske glasbe.

4.2.4 STEREOTIP LENUHOV

Državne politike v državah zahodne in vzhodne Evrope, ki so vplivale na socialno in ekonomsko vključenosti Romov, so se v preteklosti strukturno bistveno razlikovale v ekonomskem razvoju in državnih formacijah. Splošna velika ekonomska razlika med državami zahodne ter srednje in vzhodne Evrope je bila namreč ta, da so Romi v kapitalistični industrializaciji lahko razvili moderni romski nomadizem, medtem ko so v državah s prevladujočim fevdalnim ruralizmom (v madžarskih deželah, v deželah Podonavja in na Balkanu) predstavljali nujno potrebno delovno silo, ki si ji oblasti dopustile naselitev ali pa jo k naselitvi celo prisilile ter jo tudi obdavčile¹³. Sčasoma so državne politike v Zahodnih kapitalističnih državah, kjer so Romi veljali za neproduktivne potepuhe, sprejele zakonodajo, s katero so število Romov omejili ali pa so jih izgnali. Fevdalno-ruralne države pa so poskušale na različne načine Rome stalno naseliti, da bi lažje izrabljale njihovo delovno silo: tako so jih s prisilo odvrnili od nomadizma, in jih inkorporirali v lokalni trg delovne sile, jih sedentarizirale in poskušale asimilirati. Politika v Avstroogrski državi ni uspela, ker so lokalne oblasti izvajale administrativne sabotaže, osrednja vlada pa ni imela moči, da bi jih preprečila. Guy povzema, da je bil dominantni aspekt romske identitete v prejšnjih državah vzhodne in srednje Evrope socialni aspekti in ne

---

¹³Ukrepe, ki naj bi preprečevali nomadiziranje Romov, so začele oblasti izvajati že v 18. stoletju. Izdane uradne listine so vsebovale razne prepovedi in opozorila, ki so prepovedovala Romom nenehno potovanje in jih povezovala s tatovi in roparji, kar je imelo velike posledice za njihovo uvrstitev na najnižjo družbeno raven (Štrukelj 2004).

etnični, kot je pogosto napačno poudarjeno. Romska socialna identiteta je izhajala iz socialno inferiorne pozicije (Janko Spreizer 2009).

Po koncu druge svetovne vojne so oblasti marksistično-leninističnih komunističnih režimov v Romih videle potencialno delovno silo in mnogim so se odprle nove priložnosti, saj so oblasti v njih ponudbo nekvalificirane delovne sile, ki jo je tedanje gospodarstvo potrebovalo. Ironija je, da so jih politične in ekonomske sile po zlomu socializma in komunizma spet izvrgle. »Proletarizacija« je mnoge Rome obrtnike deprivirala, nekateri so svoje obrti opustili in le posameznikom se je posrečilo, da so izboljšali svoje življenje z rednim osebnim dohodkom. V bistvu so ekonomije in politični sistemi komunističnih in socialističnih držav Romom prvič omogočili vsaj ekonomsko integracijo v večinsko družbo, nekaterim za izredno visoko ceno in resda v omejenem obsegu. Politike Romov niso opredeljevale za etnične skupine ali manjšine, aspekti romske kulture so bili večinoma vrednoteni negativno, kot relikti preteklosti in kot ovire pri uspešni integraciji v širšo družbo. Posledično so nekateri skrivali svoje etnično poreklo, redko so govorili romski jezik ipd. V vsakdanjem življenju je bila romska kultura za lokalno neromsko prebivalstvo popolnoma brez vrednosti. Negativni stereotipi so bili med njimi globoko zakoreninjeni. To velja tudi danes: ponekod predstavniki lokalnih oblasti delijo stereotipno mnenje z drugim lokalnim prebivalstvom, kulturo Romov stereotipizirajo ali jim jo celo odrekajo, predvsem pa jo predstavljajo kot oviro za družbeno integracijo (Janko Spreizer 2009).

Guy (v Janko Spreizer 2009) pojasnjuje, da so razprave o položaju Romov v Evropi postale ponovno aktualne po zlomu komunističnih režimov, ko je eksodus beguncev na Zahod dosegel vrh. Vzniknile so z začetkom pogajanja za vstop vzhodnoevropskih držav v Evropsko Unijo. Povezane so bile s spoznanjem zahodnih oblasti, da bo pridruževanje novih, bivših komunističnih držav pomenilo tudi možnost, da bodo Romi iz tega dela Evrope še naprej migrirali na Zahod, tokrat kot državljani EU, s pravico do svobode gibanja.

Romi so se posluževali poklicev, ki jih nihče drug ni želel opravljati. Tako so iskali tržne niše s potujočimi poklici. Poleg kovačev, drobilcev kamenja in drugih obrtniških poklicev povezanih s trgovanjem, so iskali tudi dopolnilne poklice kot so glasbeniki, cirkuški artisti, plesalci, pre-

rokovalci ipd. ki so predstavljali bolj občasen vir dobička. Oblasti so jih najemale tudi za opravljanje del, ki jih ni želel opravljati nihče drug na primer za delo rablja.

Danes velja, da imajo Romi tako kot vsi drugi evropski državljani, možnost zaposlitve v vseh sektorjih trga dela. Pri zaposlovanju Romov v Sloveniji predstavlja veliko oviro nizka stopnja izobrazbe in težke bivalne razmere v katerih živi večji del Romov. Največjo oviro pa predstavljajo različne oblike diskriminacije, ki jih je potrebno odpravljati.

4.2.5 STEREOTIP ČISTOČE

Po romski tradiciji sta bila snažnost in čistoča med najpomembnejšimi vrednotami. Za obredne namene ter za umivanje, čiščenje oblek in posode so veljala posebna pravila. Kopanje v kadi pa je bilo celo prepovedano, kajti to bi pomenilo ležanje v lastni umazaniji. Zato so stereotipi o tem, da se Romi bojijo vode in mila neutemeljeni. Večjo težavo v življenju Romov predstavlja omejeni dostop do tekoče vode, stranišč in kopalnic. Dolžnost izboljšanja teh razmer je v domeni države, ki je odgovorna za omogočanje dostopa do osnovnih socialnih pravic svojim državljanom. Težke življenjske razmere vplivajo tudi za v povprečju za 15 let krajšo življenjsko dobo Romov, kar je posledica neustreznega dostopa do infrastruktur in zdravstvenih storitev (Informacijski urad Sveta Evrope v RS in Urad za narodnosti RS, Kampanja Dosta!).

4.2.6 STEREOTIP OTROK

Višja rodnost Romov glede na ostalo prebivalstvo prinaša strah, da bodo po številu rojstev prehiteli večinsko prebivalstvo. Le redki pa se zavedajo, da visoko nataliteto Romi prispevajo k boju proti staranju prebivalstva v Evropi.

Za romske otroke velja prepričanje, da so zanemarjeni in da starši ne skrbijo dobro za njih. Vendar romski starši imajo svoje otroke zelo radi, pri njihovi vzgoji pa sodeluje celotna družina. Od večinskega prebivalstva pa se razlikuje način vzgoje, kjer se otroci večinoma učijo z zgledom in ne z učenjem. Podoben način vzgoje je prisoten pri ljudeh, ki živijo v težkih razmerah in se ne morejo posvetiti učenju (primer so tudi Inuiti). Ta metoda vključuje faze opazovanja, ponavljanja in sodelovanja.

4.3 VLOGA MEDIJEV PRI ŠIRJENJU STEREOTIPOV O ROMIH

V publikaciji *Mi o Romih* (Erjavec, Bašić Hrvatin in Kelbel 2000) so avtorice na podlagi raziskave stereotipe o Romih, ki jih plasirajo množični tiskani, televizijski in radijski mediji razdelile v tri skupine:

- Romi so agresivni, nevarni in nagnjeni h kraji in kot taki grožnja družbenemu redu.
- Romi se od večinskega prebivalstva razlikujejo po videzu in obnašanju, ter imajo drugačno kulturo. Imajo tudi previsoko nataliteto, kar ogroža družbeni kulturni red.
- Romi so leni in nedelovni in vsi živijo le od socialne pomoči. S tem ogrožajo ekonomsko stabilnost države.

LITERATURA

1. Erjavec, Karmen, Sandra B. Hrvatin in Barbara Kelbl. 2000. *Mi o Romih: Diskriminatoni diskurz v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Open Society Institute – Slovenia.
2. Gregorač, Andrej in Katarina Juvančič. 2006. »Sviraj, Cigo, to je pri nas!« Medkulturni dialog prisvajanja ciganske glasbe v Sloveniji. V Jezernik, Božidar, ur. *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi: narativne podobe Ciganov*. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
3. Janko Spreizer, Alenka. 2002. *Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom: Znanstveni rasizem v raziskovanju Romov*. Ljubljana: InstitutumStudiorumHumanitatis – Fakulteta za podiplomski študij.
4. Klopčič, Vera. 2010. »Romi so šele začetek. Tudi drugi pridejo na vrsto«. MMC RTV SLO. URL: <http://www.rtv slovenija.si/slovenija/romi-so-sele-zacetek-tudi-drugi-pridejo-na-vrsto/240019> (1.10.2010)
5. Kogovšek, Neža in Brankica Petković. 2007. *O diskriminaciji: priročnik za novinarje*. Ljubljana, Mirovni inštitut - Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
6. Informacijski urad Sveta Evrope v RS in Urad za narodnosti RS. *Priročnik. Dosta!Dovolj. Osvobodimo se predsodkov, spoznajmo Rome!*. Dostopno prek: http://www.svetevrope.si/res/dokument/download16d5.pdf?id=/res/dokument/11388-_1.pdf&url=/res/dokument/11388-_1.pdf&title=prirocnik_dosta_dovolj_osvobodimo_se_pre.pdf (29.8.2012)

7. Ule, Mirjana. 2004. *Socialna psihologija*. Ljubljana, Fakulteta za družbenevede.
5. pravicah.
6. Janko Spreizer, Alenka. 2002. *Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom: Znanstveni rasizem v raziskovanju Romov*. Ljubljana: InstitutumStudiorumHumanitatis – Fakulteta za podiplomski študij.
7. Jezernik, Božidar (ur.). 2006. *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi: Narativne podobe Ciganov*. Ljubljana, Filozofska fakulteta
8. Romsvet, www.romsvet.si